

2. Naše rodina

O rodině bylo napsáno i řečeno velmi mnoho krásného i hlubokého, stejně jako spousta povrchního, mylného i negativního. Je to jistě tím, že se nikdo ve svém životě bez rodiny (nebo aspoň nějaké její náhrady) neobešel. Rodina je primárním zpřítomněním domova. Zde se člověk setkává prakticky se všemi důležitými skutečnostmi, jež vedou k tomu, aby se z něj opravdu mohl stát člověk v plném slova smyslu – k tomu ostatně správná výchova směřuje. A jelikož jde o první komplexní osobní zkušenost s lidským světem, „zapisují“ se do jeho duše tyto podněty zpravidla tak silně, že jej provázejí celým životem. Samozřejmě že s narůstajícím věkem jsou tyto zkušenosti doplňovány, poměřovány a zpravidla podstatně korigovány okolním světem. Ale člověk se nikdy svého rodinného předznamenání nemůže zcela zbavit, i kdyby o to usiloval sebevíc. Punc prostředí, kde se z lidského mláděte stává dospělý člověk, si každý nesmazatelně nese s sebou, ale současně sám toto prostředí i zásadně spoluvytváří.

Pro to, co ti chce sdělit především, s ohledem na tvé vedení, je důležité obzvlášť to, jak rodinné prostředí popisuje náš snad nejznámější dětský psycholog posledního půlstoletí, již uváděný Zdeněk Matějček. Charakterizuje rodinu jako „domov, kde se rodíme pro lásku“. To je velmi trefné a hluboké zároveň:

V rodině se dávají odměny bez zásluhy a odpouští se bez odčinění. Lidé, kteří žijí spolu, mají tendenci dělat radost jeden druhému, obdarovávat se, projevovat svůj kladný citový vztah, přičemž prožitek radostného uspokojení má ten, kdo dává, i ten, kdo přijímá. Příležitosti k tomu se vyhledávají a nečeká se, až si to ten druhý zaslouží. Podobně je tomu s trestem. Ten se v rodině málokdy ukládá s chladnou myslí. Pro rodinné vychovatele je typické, že se jim vnitřně uleví, když mohou trest čestně odvolat nebo jej pokládat za skončený. V citové atmosféře soužití má pak i odpouštění velkou výchovnou účinnost – podstatně větší než trest sám ve své zastrášovací složce. Odpouštění znamená osvobození od pocitu viny pro toho, kdo se dopustil prohřešku proti principu soužití. Znamená také, že se obnovuje vztah, který byl dočasně narušen. Tento vztah může být pak nadále pevnější a vřelejší, než byl dříve. To vše je neodmyslitelná charakteristika rodinné výchovy a zřejmě i její hlavní síla⁵.

V dnešní západní společnosti to ovšem s rodinou vypadá všelijak. Jednak se už skoro půlstoletí hovoří o „krizi rodiny“⁶, protože rodina bývá mnohdy skutečně víc bojištěm než domovem, jednak se už tradiční rodina založená na manželství muže a ženy, kteří spolu žijí až do smrti, stává spíše menšinovým jevem než normou. S důsledky obou situací se jistě setkáš u svých kluků či holek i ty. Podíváme se proto na ně a na některé nestandardní situace teď trochu podrobněji, protože zrovna dobrý oddíl by mohl být důležitou oporou pro děti, které žijí v neuspokojivých a různě disharmonických poměrech. Vedoucí totiž mají v první řadě sledovat zájem a ochranu dítěte, aniž by hodnotili či posuzovali (natož odsuzovali) rodinné poměry, v jakých to které dítě žije.

Nefunkční rodiny

I když do oddílů své děti dávají především rodiče, kterým na výchově dětí hodně záleží a kteří jsou z hlediska fungování toho, co dítě v rodině potřebuje, spíše nadprůměrní, přesto je skoro jisté, že i ty se dříve nebo později budeš muset vyrovnávat s tím, že u některého ze členů tvého oddílu tomu tak nebude. V zásadě půjde o dva typy selhávání:

- a) *Nedostatek sil* na vytvoření dobrého domova v rodině – což jsou zpravidla situace, kdy jeden z rodičů chybí (v drtivé většině případů otec) nebo je nějak nemocný a ten druhý pod tlakem existenčních potíží (a následně třeba i zdravotních) nemá na své dítě (děti) čas, síly a často i prostředky. Tady je potřeba, aby dítě zažívalo, že není v oddílu za svůj nezaviněný handicap nějak odsuzováno, ale ani nějak nepřiměřeně litováno. Velmi cenné by bylo navázat s takovým rodičem (rodiči) dobrý vztah – a to jak pro možnost lepší pomoci dítěti, tak i proto, aby vidělo, že si jeho rodiče (rodičů) vážíš.
- b) *Špatné poměry v rodině* – alkoholismus, násilí, zneužívání, zanedbávání péče. To je velmi vážná situace, protože od jistého stupně je na naší straně dokonce povinnost upozornit na takový případ příslušné státní orgány. Na druhé straně se většinou nebude jednat o masivní ohrožení dítěte a půjde spíše o to najít způsob, jak minimalizovat dopady špatných rodinných poměrů na handicapované dítě, resp. děti. Cestou k tomu rozhodně nebývá kritika jednání takovýchto rodičů. Výzkumy ukázaly, že i děti z poměrů, které se vnějšímu pozorovateli jeví neúnosné, na svých rodičích lpí a jejich kritiku chápou i jako útok na sebe. Tady půjde spíše o to, aby v situacích, kdy ostatní děti mohou čerpat z dobrodiní svých fungujících rodin, nezůstaly takové děti ve své odlišnosti opuštěné. Jde vlastně

5 MATĚJČEK, Zdeněk: *Soužití a sdílení*; Výbor z díla, Karolinum, Praha 2005, s 366
6 viz např. SULLEROTOVÁ, Evelyn: *Krise rodiny*, Karolinum: Praha 1998

o řešení obecnějšího problému integrace dítěte s nějakým handicapem. Pokud je jím nefunkční rodina, je to sice velmi obtížné, ale v dobrém oddíle a při moudrém přístupu vedoucích je možné přijít na cestu, jak i takové dítě podporovat.

Netradiční rodiny

Uvedeme tři takové nejčastější situace:

- a) Rodiny *rozvedených a znovu sezdáných partnerů* s vlastními dětmi, neboť v dnešní české společnosti jde minimálně o čtvrtinu „úplných“ rodin. Problémem zde bývají nejčastěji vztahy partnerů k nevlastním dětem.
- b) Další významnou skupinou jsou tzv. „*nesezdaná soužití*“, která dnes dokonce představují u bezdětných partnerů standard. Tomu odpovídá i skutečnost, že více než třetina dětí se dnes rodí mimo manželství.
- c) Konečně sem zařazujeme všechny typy rodin, kde se o dítě stará jen *jeden dospělý*.

Pro všechny tyto případy je zásadním pravidlem, že vedoucí respektuje situaci dítěte a v možnostech, které má, se snaží posílit vše, co může pomoci dítěti, aby na ni nedoplácelo.

Kdo tvoří naši rodinu a jaké vlastnosti mají její členové?

Pro děti z dobře fungujících rodin je zpravidla radostné vykládat o tom, kdo s nimi vytváří rodinu a jaký je. Problém nastává tehdy, když v nějakém podstatném ohledu rodina dítěte vybočuje (viz výše). Například jeden rodič chybí nebo poměry v rodině jsou rozhárané. Zvláště tehdy záleží na tom, abys dokázal dítě podpořit v tom, že i jeho rodina je v něčem cenná a lidé, kteří ji tvoří, jsou důležití.

Následně ti tu nabízím tři aktivity – od nejjednodušší až k té, která má výrazný „filozofický přesah“ – a klade otázku, na níž by bylo záhodno s narůstajícím věkem, poznáním i zkušenostmi znovu a znovu hledat přiměřenou odpověď.

Kdyby naše rodina tvořila souhvězdí

Touto jednoduchou aktivitou, k níž stačí papír a pastelky či fixy, si můžeme udělat docela dobrý přehled o rodině jednotlivých dětí (podobným způsobem se dokonce testují vztahy v rodině při psychologických vyšetřeních). Každý na papíru aspoň A4 nakreslí souhvězdí, v němž hvězdy budou představovat jednotlivé členové rodiny. Tvar souhvězdí, velikost i barvu hvězd si každý určí sám podle svého uvážení.

Podle atmosféry v oddíle i vospělosti dětí je možno následně z vytvořených souhvězdí udělat galerii a jednotliví autoři mohou poskytnout vysvětlení svého výtvoru. Pro tebe může takto vzniklý „sociogram“ být dobrým východiskem pro chápání rodinné situace jednotlivých členů oddílu.

Varianta: Děti vyjádří charakteristiky členů své rodiny pomocí zvířat a jejich vztahy vzájemným postavením. Toto je náročnější na dovednosti dětí, ale může u toho být docela legrace.

Vyprávění nad fotkou

Děti si z domova přinesou aspoň jednu fotku některého z členů rodiny, o němž druhým něco budou vyprávět. Už to, jakou fotku zvolí, přináší důležitý poznatek o situaci dítěte: budou na té fotce všichni? Vybere nejmilejšího člena rodiny? Maminku? Tatínka? Malého sourozence? Psa? Žádný výběr by neměl být předmětem kritiky. Je to dárek, který nám děti nabízejí.

Jakou „cenu“ má dítě?

Příběh s otevřeným koncem

Dneska jsme tedy měli kliku. Měli jsme psát čtvrtletku z matiky, ale nepsali jsme ji, protože matikářka Borůvková nepřišla do školy. Musela zůstat doma s nemocným dítětem. Dokonce jsme se pak o tom o přestávce bavili.

Stáňa to začala tím, že prohlásila: „*Ted' by to ještě chtělo, aby dítě onemocnělo taky Svobodový – a máme po starosti i s tou češtinskou prověrkou.*“

Na to se Jana podivila: „*Ty bys jí to fakt přála?*“

Ale dřív než mohla Stáňa odpovědět, ozval se Kamil: „*Svobodová hlavně není tak pitomá, aby měla malý děti. Takže z toho nic nebude.*“

„*Počkej, jak – pitomá?*“ udiveně zvolala Petra, která do té doby vypadala, jako že se učí na příští hodinu a o debatu se nezajímá.

„*No, tak, jak říkám. Svobodová si přece nebude kazit kariéru tím, že by měla malý dítě. Malý děti sou jenom pro zlost.*“

Tu se do debaty vložila Marie: „*Já mám doma malýho brášku Péťu – a ten teda vůbec pro zlost není, abys věděl. Takovou blbost může vymyslet akorát nějaký kluk – a ještě hodně praštěnej, jako ty, Kamile!*“

„*Jo, tak já sem praštěnej? No od tebe to tedy sedí. Vypadáš jak socka a budeš poučovat. Schválně, kolik ti dává máma na tejdén? A kolik táta? He?*“ rozjel se Kamil – spíš pobaveně než našťvaně.

„*To sem, Kamile, fakt nepatří,*“ nečekaně se zapojil Jirka, „*jestli Marie podle tebe vypadá jako socka, tak je to proto, že tak vypadat chce...*“

„*Anebo proto, že holt na lepší nemá,*“ skočila mu do řeči Žaneta, „*naše máma taky říká, že bysme si už další bejby nemohli pořídít.*“

„*No – a vo tom to je!*“ vítězně se šklebil Kamil, „*bud' chceš bejt pořádně voháknutá, mít správnou hifi soupravu, o prázdninách vyrazit do pořádný ciziny – anebo se tahat doma s malým uřvaným harantem.*“

„*Ty o tom, Kamile, mluvíš, jako bys to znal z vlastní zkušenosti,*“ vmísila se zase Petra.

„*No to by tak ještě scházelo! Mně stačí, když vidím, jak to vypadá kolem a co mi o tom doma máma a Richard – to je ted' ten její novej přítel – vykládaj. Děti sou hrozně drahý a sou s nima jen problémy.*“

„*Já mam tedy problémy akorát s tebou, Kamile. A náš Péťa je tisíckrát lepší než ty,*“ volala Marie a zdálo se, že má pláč na krajíčku. Jenomže v tu chvíli zvonilo – a tak debata skončila nějak bez výsledku...

A co si o tom myslíte vy? Jsou malé děti „hrozně drahý“? Jakou mají vlastně cenu?

Náš rodokmen

Tohle může na první pohled vypadat jen jako inspirace současnou módou, kdy si lidé vyhledávají své rodokmeny až několik století zpátky. Ale při rozumném přístupu to může přinést minimálně dvojitý užitek. Jednak to posílí dnes velmi oslabené vědomí historických souvislostí, a to díky tomu, že se je kluci a děvčata dozvědí na tématu, kterého se mohou určitým způsobem přímo dotknout, protože se především týká lidí, které dobře znají. Jako vedlejší, ale rovněž důležitý efekt to pak může být prohloubení vztahů dítěte k lidem, s nimiž sdílí rodovou historii.

Otvírám tak další z důležitých linií, kterou budu i nadále průběžně sledovat ve stále se rozšiřujících oblastech. Uvědomění si a tím spíše zažití skutečnosti, že dějiny mají povahu procesu, v němž přítomnost vyrůstá z minulosti a už v sobě nese zárodky budoucnosti, je mimořádně důležitou výbavou člověka k tomu, aby jeho život byl opravdu **odpovědný**. Jenom jasné pochopení souvislostí mezi příčinami jednání a jeho dalšími důsledky vytváří nezbytný předpoklad k tomu, abychom svoji svobodu užívali uvědoměle k prospěchu svému, ale i celé společnosti. Bez toho se život snadno stává loterií, v níž rozhoduje náhoda, což posiluje naprosto nežádoucí pocit bezmoci vůči tomu, co se děje s námi i kolem nás.

Pátrání po historii našeho rodu

V této aktivitě se děti mění na výzkumníky, kteří sbírají důležité informace o svých předcích. Můžeme jim k tomu nabídnout sadu standardních otázek, které při tom budou pokládat:

- Kde ses narodil a jak to tam vypadalo za tvého dětství?
- Co si hlavně pamatuješ ze svého dětství?
- Co a s čím jste si nejčastěji hráli?
- Jaké to tehdy bylo ve škole? Co tě nejvíc bavilo, a z čeho jsi naopak měl obavy?
- Jak se ti věnovali rodiče? Na čem jim záleželo především?
- Čím se hlavně tví rodiče zabývali?
- Jaké důležité události zažila vaše rodina, když jsi byl dítětem?
- Jaké dopravní prostředky tehdy jezdily?
- Kdy jsi už věděl, co budeš v životě dělat a co o tom rozhodovalo?
- Jaké to bylo, když jsi skončil školu a začal pracovat?
- Chtěl by ses vrátit do doby svého dětství?

A pak přidat i některé speciální – například:

- Jak se stalo, že se maminka s tatínkem vůbec potkali?
- Co si pamatuješ z roku 1989? 1968?
- Byl někdo od vás členem komunistické strany? Jiné strany?
- Vyprávěli vám rodiče něco o 2. světové válce?
- Jak se slavily u vás Vánoce a Velikonoce?

Po téhle první fázi, kdy děti se snaží získat rozhovory s členy svého rodu základní informace, se pokusíte o jejich určitou „analýzu“, která by měla vést jednak k dalším konkrétním otázkám, jež už budou na zjištěná fakta navazovat, jednak o vystopování určitých souvislostí: například v řetězení podobných povolání, vývoj nějaké rodinné tradice, vztah mezi místem původu a politickou či náboženskou orientací.

Celé toto pátrání je možné doplnit starými fotografiemi či předměty nalezenými na půdě, dopisy a jiným „historickým materiálem“. K vedení rozhovorů mohou dnes děti využívat i mobilů či jiných jednoduchých nahrávacích zařízení.

Jaká pravidla platí v naší rodině a kdo je určil?

Začal jsem s tím hned u prvního tématu a tady pokračuji. Naš život se uskutečňuje na pozadí řady pravidel různého obsahu, dosahu i původu. O některých celkem dobře víme, jiné si mnohdy ani neuvědomujeme – a o to silněji náš život mohou ovlivňovat. Rodina je právě takovým typickým prostředím, kde na prostá většina pravidel, které určují její život, si její členové zpravidla vůbec neuvědomují, protože je přijali nápodobou, a nikoliv vědomým převzetím. A platí to dokonce i o dospělých, kteří tu rodinu založili, neboť do ní přinesli mnoho ze svých rodin původních. A jen tam, kde mezi těmito rodinami byly větší kulturní a společenské rozdíly promítající se do rodinných tradic a z nich vyplývajících způsobů chování, muselo dojít mezi partnery k vědomému vymezení pravidel, aby tyto odlišné tradice nevedly k destrukci.

Je skoro jisté, že kdybys na děti hned vyrukoval s tím, aby vykládaly o pravidlech, která platí v jejich rodině, tak je to značně zaskočí. Jistě v první řadě proto, že jsou do své rodiny svým prožíváním příliš ponořené na to, aby samy od sebe „viděly“, že v jejich rodině se skutečně mnohé odvíjí od určitých pravidel, která sice nejsou vyřčená nahlas, ale celkem spolehlivě platí. Musíme jim proto postupně odkrývat oblasti, které jsou typické pro život rodiny a určitě se do nich nějaká pravidla promítají.

Pravidla naší rodiny

Členy oddílu pověříš tím, aby do příštího setkání vypátrali, jak to u nich doma ve skutečnosti chodí. Aby věděli, co mají hlavně sledovat, tak jim dáme nějakou osnovu. Její rozsah upravíme podle věku dětí. Mladším dětem klidně stačí, aby se zaměřily na dvě či tři oblasti. Mohou se samozřejmě radit s ostatními členy rodiny, ale není to podmínkou.

(1) Jak se spolu bavíme? Mluví se u nás doma slušně? Kdo má hlavní slovo? Kvůli čemu se hádáme a jak hádky končívají? Má u nás každý právo říct, co si myslí? Je u nás zakázáno se o něčem konkrétním bavit? Umíme se omlouvat a druhým odpouštět? Co pravidelně děláme společně? Podle čeho se určuje, kdy chodíš spát?

(2) Zač se u nás doma chválí a zač se trestá? Co se u nás doma pokládá za zvlášť dobré jednání? A co naopak za zvlášť špatné jednání? Co se stane, když někdo druhým v rodině ublíží? Jaké odměny jsou u nás doma? Trestá a chválí se u nás doma spravedlivě?

(3) Kdo dělá u nás domácí práce? Které domácí práce se u nás dělají pravidelně a kdo má kterou na starost? Kdo určil toto rozdělení? Myslíš, že je spravedlivé? Stává se, že některé práce se u nás doma dělají nepořádně, pozdě nebo vůbec ne? Co se pak děje v takovém případě?

(4) Jak je to u nás s jídlem? Kdo u nás připravuje domácí jídlo? Jsou nějaká jídla, která nejíte (například maso)? Kdy jíte společně? Dodržujeme při jídle nějaká pravidla? Pokud ano, jaká – například jak se drží příbor nebo na které jídlo se jaký příbor používá, jestli si něco přežeme před jídlem, jestli máte nějaký „zasedací pořádek“ atd.?

(5) Jak je to u nás s oblékáním? Kdo a jak určuje, co si oblékáš? Co je při tom rozhodující – jak je oblečení drahé, jak vypadá? Přihlíží se i k tvému názoru a tvým přáním? Jak je tomu u ostatních členů rodiny?

(6) Jak se u nás hospodaří s penězi? Má vaše rodina peněz málo, tak akorát, nebo docela dost? Kdo a jak rozhoduje o jejich vydávání? Půjčuje si vaše rodina peníze? Máš ty sám vlastní peníze? Pokud ano, jak je dostáváš – zač a od koho? Podporuje vaše rodina někoho jiného (třeba nějaké dítě v Indii, nemocnou babičku)?

(7) Jak se rozhoduje u nás o návštěvách, o dovolených? Můžou za tebou chodit kamarádi domů na návštěvu? Kdo jiný k vám chodí na návštěvu? Chodíte vy často jako rodina někde na návštěvu? Jak se domlouváte o tom, kde strávíte prázdniny? Přihlíží se k tvým zájmům a přáním?

Nemusíte ani projít oblastí všechny, spíš jde o to, přivést (v návaznosti na vyspělost) kluky a děvčata k tomu, že i v jejich rodině dodržují řadu pravidel, která sice nikde nemají napsaná a většinou se o nich ani nebaví, ale bez nichž by se pořádek o něčem museli dohadovat. A současně pak i k porozumění, že tato pravidla se většinou přenášejí tradicí z původní rodiny na následnou, přičemž uplatňování těchto pravidel je tím účinnější, čím přátelštější je celková rodinná atmosféra.

Jako další rozvinutí tohoto tématu si se staršími můžete vyzkoušet některé komunikační situace, které mezi dětmi a rodiči bývají dost časté a nezřídka vedou ke konfliktům. Scénka by při tom mohla mít vždy dvě verze – nejprve, jak to u nás většinou chodí, a potom, jak bych si přál, aby to proběhlo: špatná známka ve škole, roztržené kalhoty z fotbalu, konflikt sourozenců, pozdní příchod domů, spor o oblečení či účes, zda jít nejdřív ven, nebo se nejdřív učit, dlouhé vysedávání u počítače, kdo ze sourozenců umyje nádobí nebo skočí na nákup atd.

Co dělá můj tatínek a moje maminka a proč to dělají?

Tady otevíráme oblast, která je pro budoucí rozvoj dětí k dospělosti zásadní, ale běžně se s ní nijak promyšleně nepracuje. Moje zkušenost je, že děti (dokonce i staršího školního věku) v podstatě nevědí, čím se pracovně zabývají jejich rodiče – zvláště otcové. Ještě tak vědí, kde pracují, ale už vůbec ne, co tam vlastně dělají. Zejména u otců je to velká neznámá. To je velká škoda jak pro vztah dětí k rodičům, tak pro jejich pochopení postavení práce v životě člověka. Tak potom snadno děti dospívají k přesvědčení, že člověk pracuje proto, aby si vydělal peníze. I když význam práce pro zajištění živobytí je jasný, přece jen je tímto jednorozměrným pojetím degradován **smysl práce**: přispívat k proměně světa, aby byl lidštější, kulturnější a spravedlivější prostředím pro život všech.

Reportéři

Zadej členům oddílu úkol, aby se dvěma dospělými členy rodiny – nemusí to být vždy otec a matka, ale i strýc, babička, dospělý bratr atd. – udělali krátký rozhovor o jejich práci. Můžou jej natočit nebo napsat (otázky třeba mohou zaslat e-mailem). Rozhovor nemusí být dlouhý, stačí tři čtyři otázky. Jedna z nich se má týkat také smyslu té práce: proč ji dotyčný dělá a co je na ní pěkného, důležitého. Získané výsledky je možné společně prezentovat a vždycky se zastavit u toho, co je zvlášť zajímavé.